

Marc Swyngedouw, Pascal Delwit en Andrea Rea (red.)

Culturele diversiteit en samenleven in Brussel en België

De politieke participatie van Belgen van vreemde origine in Brussel (1994-2000)	145
<i>Marco Martiniello</i>	
Het allochtone verenigingsleven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	159
<i>Dirk Jacobs</i>	
Vooroordelen en discriminatie in Brussel, een overzicht	171
<i>Hassan Bousetta</i>	
Het integratiebeleid voor migranten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: tussen sociale maatregelen en openbare veiligheid	181
<i>Andrea Rea</i>	
Burgerschap en culturele diversiteit	203
<i>Paul Magnette</i>	
Het dubbel burgerschap van Turken en Marokkanen in Brussel	215
<i>Karen Phaet en Marc Swyngedouw</i>	
Auteurs	227

Het allochtone verenigingsleven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

DIRK JACOBS

Migranten kennen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ontegensprekelijk een rijk verenigingsleven. Het werd vanuit het beleid evenwel niet altijd aangemoedigd om te floreren. Tot 1984 konden niet-Belgen slechts verenigingen (helpen) oprichten als minstens drie vijfde van de actieve stichtende leden de Belgische nationaliteit bezaten (Vandenbrande, 1997: 189). Deelname aan het verenigingsleven verliep dan ook doorgaans via incorporatie van nieuwkomers in de bestaande (Belgische) organisaties – de vakbonden en katholiek-charitatieve initiatieven op kop. Pas relatief recent genieten zogenaamde ‘zelforganisaties van migranten’ (Pauwels & Deschamps, 1991; Vanmechelen, 1995) enige overheids-ondersteuning. Dit gebeurt dan vooral vanuit de Vlaamse Gemeenschap die in haar beleid ruimte laat voor socioculturele verenigingen die zich organiseren rond een buitenlandse etnisch-culturele identiteit (Jacobs & Swyngedouw, 2003). De Vlaamse Gemeenschap en de Vlaamse Gemeenschapscommissie willen tot nog toe de ontwikkeling van zelforganisaties zelfs stimuleren met het oog op belangenbehartiging en overleg. Aan Franstalige kant verwerpt men dan weer de erkenning van etnisch-culturele groepen als specifieke entiteiten voor beleid en is volgens dezelfde logica – tot nader order – ook ondersteuning van zelforganisaties *omwille* van hun etnische identiteit zo goed als uit den boze (Jacobs, 2001; Verlot, 2001). Favell en Martiniello (1998) hebben er met recht op gewezen dat de opmerkelijke meerlagige bestuursituatie aangaande migranten te Brussel niet noodzakelijk negatief hoeft te zijn. Zelforganisaties kunnen bijvoorbeeld gaan ‘shoppen’ naar fondsen en invloed bij respectievelijk de Vlaamse en Franstalige Gemeenschap en kunnen strategisch opteren voor verschillende vormen van collectieve mobilisatie – met meer nadruk op etnische identiteit of meer nadruk op neutrale vormen van sociale insertie (Jacobs & Swyngedouw, 2003). Hoe dan ook kunnen we constateren dat er in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vandaag een uitgebreid weefsel van (voornamelijk kleine) organisaties van allochtonen te vinden is. Dat verenigingsleven is zeer divers; we vinden er de sporen in terug van alle types van migratiestromen die het Brussels stadsgewest gekend heeft. In het eerste deel van dit stuk bespreken we kort de historiek van dat rijke verenigingsleven. In het tweede deel van dit stuk gaan we nader in op een aantal karakteristieken van het Marokkaanse en Turkse verenigingsleven – de twee grootste groepen van niet-EU-origine in Brussel.

1. Het diverse verenigingsleven van migranten te Brussel

De eerste grote groepen gastarbeiders die Brussel in de naoorlogse periode wist aan te trekken, kwamen uit Zuid-Europa (Italië, Spanje, Griekenland, Portugal en Joegoslavië). Het ontstaan van het Italiaanse verenigingsleven was in eerste instantie sterk verbonden aan het Italiaanse verzuilde systeem (Vandenbrande, 1997). Er ontstonden socialistische, communistische en katholieke verenigingen van Italianen in België. Daarbij bouwde de katholieke vleugel zich duidelijk het sterkst uit. Pas na verloop van tijd ontwikkelden er zich ook Italiaanse organisaties die onafhankelijker waren van de Italiaanse thuisstructuren (Martiniello, 1992). Het is belangrijk om op te merken dat flink wat Italiaanse arbeiders zich lid maakten van de Belgische vakbonden en velen zich ook werkelijk engageerden in de syndicale actie. Van de oudste Italiaanse organisaties in Brussel en België, is de *Associazione Cristiano Lavoratori Italiani* (ACLI) nog altijd vrij actief.

In de jaren zestig en zeventig kende de Spaanse gemeenschap te Brussel aan de ene kant een reeks links georiënteerde politieke verenigingen die zich afzetten tegen het Franco-regime in het thuisland en aan de andere kant een reeks traditioneel katholieke organisaties (Vandenbrande, 1997). Na het Franco-regime verdween het politieke karakter van de meeste organisaties naar de achtergrond en werden socioculturele activiteiten de centrale motor. Daarbij speelden taallessen vaak een belangrijke rol. Interessant is het traject dat het Centro Galego geleidelijk aan afgelegd heeft van een typische vereniging van Franco-opposanten naar een vereniging die de Galicische muziek en dans cultiveert. Eind jaren negentig weet het Centro Galego zich vanuit de locatie 'La Tentation' in het centrum van Brussel zelfs te ontpoppen tot een invloedrijk instituut voor de promotie van folk en wereldmuziek in Brussel. Het gerenoveerde gebouw 'La Tentation' werd en wordt overigens ook veelvuldig gebruikt door allerlei Belgische organisaties (zoals onder meer de Vlaamse Radio- en Televisieomroep (VRT) en de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC)).

Ook bij de Griekse gemeenschap zien we dat er flink wat politiek getinte verenigingen waren – met name opposanten tegen de militaire dictatuur van het kolonelsregime tot 1974 – die zich later hervormden tot culturele organisaties en zich bijvoorbeeld ook op taallessen zouden toeleggen (Vandenbrande, 1997). In het Turkse verenigingsleven speelde politieke dissidentie volgens waarnemers een veel minder belangrijke rol dan bij de Zuid-Europese migrantenorganisaties (Vandenbrande, 1997). De Turkse staat probeerde en probeert via *Diyanet* en de ambassade overigens ook actief greep te houden op het Turkse religieuze leven en op de Turkse verenigingen in Brussel. Toch ontwikkelden er zich ook een aantal Turkse linkse oppositieverenigingen. Ook is Turks extreem-rechts sinds jaar en dag actief in Brussel. Enkele Koerdische verenigingen proberen van hun kant in Brussel met enig succes Belgische en Europese aandacht voor de Koerdische kwestie op te wekken.

Ook de Marokkaanse regering probeerde grip te krijgen en te houden op het verenigingsleven van Marokkaanse migranten te Brussel. Dit kon evenwel niet verhinderen dat er een gevarieerd verenigingsleven ontwikkelde dat zich wilde losweken van de invloedssfeer van de Marokkaanse ambassade of zelfs duidelijk stelling nam tegen het

regime in het land van herkomst. Eén van de grootste en oudste Marokkaanse verenigingen is *Jeunesse Maghrébinne*. Die organisatie wordt al sinds 1986 ondersteund vanuit de Franstalige Gemeenschap, maar interessant genoeg niet als een migranten- maar als een jongerenorganisatie (Vandenbrande, 1997). De *Federatie van Marokkaanse Democratische Organisaties* (FMDO), een door de Vlaamse Gemeenschap erkende federatie en door de VGC gesubsidieerde structuur, overkoepelt een reeks Marokkaanse organisaties die Vlaamse steun genieten (zoals bijvoorbeeld *Almanar*, *Alhambra* of *Dar El Ward*). Verder worden organisaties als de *Vereniging van Marokkaanse Jongeren* of het *Centrum West* met Vlaams geld ondersteund als zogenaamde *Werking Kansarme Jongeren* (WKJ's). De sterk gemediatiseerde organisatie AEL (*Arab European League*), die sinds het jaar 2002 een fikse groei gekend heeft in Vlaanderen en Antwerpen in het bijzonder (Jacobs, 2003), heeft een kern en is af en toe actief in Brussel, maar kwam er nog niet echt van de grond.

Qua andere niet-Europese groepen moeten we zeker ook het groeiende aantal verenigingen met roots in Subsahara-Afrika vermelden. Een flink aantal maakt deel uit van de federatie *Raad van de Afrikaanse Gemeenschap in Europa* (RVDAGE). Verschillende organisaties verenigen mensen die afkomstig zijn uit de voormalige Belgische kolonies Congo, Rwanda en Burundi. Andere organisaties verenigen met name vluchtelingen afkomstig uit West-Afrikaanse landen (vooral Nigeria en Ghana). Aangaande de diverse zwart-Afrikaanse organisaties is momenteel overigens relatief weinig informatie beschikbaar. Tot nog toe ontplooiën deze organisaties niet meteen een politieke strijdbaarheid. Asielzoekers van sommige andere nationaliteiten doen dat wel. Zo zien we te Brussel aan het begin van het nieuwe millennium enkele dramatische mobilisaties van mensen zonder papieren. Zo gingen er in 2003 nog grote groepen Afghanen (die kerkasiel hadden in Elsene) en Iraniërs (die onderdak kregen aan de ULB te Etterbeek) in hongerstaking.

Over (het verenigingsleven van) andere groepen recente vluchtelingen zoals ex-Joegoslaven, Kosovaren en Albanen is weinig tot niets gekend. Zo bestaat ook over Oost-Europese verenigingen (Polen, Russen, etc.) nauwelijks onderzoek. Hoewel er in het verleden verkennend onderzoek verricht is naar de leefpatronen van hooggeschoolde 'expats' (Favell, 2002), is ook over het verenigingsleven van eurocraten en andere vreemdelingen die voor internationale instellingen of lobbygroepen werken, eerder weinig geweten. Er bestaan evenwel voor zowat alle nationaliteiten van *expats* formele en informele verenigingen.

2. Het Turkse en Marokkaanse verenigingsleven te Brussel nader bekeken

Over het Marokkaanse en Turkse verenigingsleven te Brussel is het meest sociaal-wetenschappelijke kennis beschikbaar. Om te beginnen zijn er gegevens beschikbaar uit het *Minderheden in Brussel* (MIB-)onderzoek (Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999) waarin een face-to-face bevraging werd georganiseerd van toevalssteekproeven van 587 Turkse (niet-Belgische) Brusselaars, 391 Marokkaanse (niet-Belgische) Brusselaars en een gematchte controlegroep van 404 laaggeschoolde Belgische Brusselaars. Aan de respondenten werd gevraagd of zij lid

waren van organisaties en of dit al dan niet om 'etnische' (op basis van nationale identiteit georganiseerde) organisaties ging. Als we naar het algemeen participatieniveau kijken dan valt er in de MIB-studie (Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999) een zeer actieve Turkse gemeenschap te ontwaren, een wat minder actieve Belgische arbeidersgroep en een veel minder actieve Marokkaanse groep. Tabel 1 geeft het percentage telkens aan welk aandeel van de groep aan het verenigingsleven participeert. Het percentage dat tussen haakjes staat wijst op activiteiten in meer dan één organisatie. Maar liefst 68% van de Turken participeert in een of meer organisaties, in tegenstelling tot 53% van de Belgen en 19% van de Marokkanen. Zowel Marokkanen als Turken zijn vaker actief in Belgische of 'gemengde' organisaties dan in zogenaamde 'etnische' zelforganisaties.

Tabel 1. Participatie van Turken, Marokkanen en laaggeschoolde Belgen in etnische en cross-etnische organisaties in Brussel (MIB-onderzoek).

	Belgen	Turken	Marokkanen
Belgische (gemengde) organisaties		60% (10%)	17% (6%)
Turkse of Marokkaanse zelforganisaties		35% (10%)	10% (6%)
Totale participatie in verenigingsleven	52% (22%)	68% (23%)	19% (9%)

Opvallend is verder dat Marokkanen en Turken die in zelforganisaties actief zijn, net ook meer kans hebben om in gemengde verenigingen actief te zijn. Participatie in zelforganisaties is volgens de data van het MIB-onderzoek (Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999) in sterke mate gecorreleerd met deelname aan het Belgische interculturele verenigingsleven ($r = 0.52$ voor Turken en $r = 0.72$ voor Marokkanen met p -waarde < 0.0001). Participatie in het allochtone verenigingsleven staat dus allerm minst gelijk aan het zich terugtrekken in eigen kring, maar is er vaak net complementair aan.

Uit tabel 2, die het onderscheid aangeeft voor verschillende types van verenigingen volgens het MIB-onderzoek (Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999), ont houden we dat de Turken in grote mate lid zijn van één van de vakbonden en daarnaast een vierde van de Turken lid is van dienstverlenende organisaties en een vijfde lid is van vrijwilligersorganisaties.

Tabel 2. Participatie van Turken, Marokkanen en laaggeschoolde Belgen in verschillende types organisaties in Brussel (MIB-onderzoek).

	Belgen	Turken	Marokkanen
Vakbonden en belangenbehartiging	29% (2%)	59% (3%)	11% (2%)
Dienstverlenende verenigingen	30% (1%)	25% (9%)	11% (5%)
Vrijwilligersorganisaties	12% (1%)	20% (3%)	7% (3%)
Sociale bewegingen (vrouwen, antiracisme)	9% (1%)	2% (1%)	4% (1%)

Bij de Marokkanen is ongeveer één op tien lid van de vakbond, wat ook geldt voor dienstverlenende verenigingen. Een kleine zeven procent is actief in vrijwilligersorganisaties. Bij de laaggeschoolde Belgen is bijna 30% lid van de vakbond en participeert daarnaast 12% aan activiteiten van vrijwilligersorganisaties. Zowel bij Turken als bij Marokkanen is er weinig animo voor lidmaatschap van emancipato-

rische (nieuwe) sociale bewegingen, terwijl de deelnamegraad bij laaggeschoolde Belgen daar wat hoger ligt.

Niet alleen is de participatiegraad aan het verenigingsleven van Turken groter dan die van Marokkanen, de meeste waarnemers menen ook dat de sociale cohesie veel groter is en de sociale netwerken veel hechter zijn bij de Turken (abstractie makend van de Koerden, Assyriërs en Armeniërs) dan bij de Marokkanen. Op de vraag in het MIB-onderzoek (Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999) of de eigen groep een echte gemeenschap vormt, antwoordde overigens 80% van de Turken positief, terwijl maar 40% van de Marokkaanse respondenten dat deden. Er is in dat licht eerder sprake van een heuse Turkse gemeenschap, terwijl er minder sprake is van een echt samenhangende Marokkaanse gemeenschap in Brussel. Dit fenomeen zou te maken hebben met verschillende migratiegeschiedenissen: er was voornamelijk kettigmigratie uit welbepaalde Anatolische dorpen en steden bij de Turken (Manço & Manço, 1992), terwijl de migratiepatronen van Marokkanen veel diffuser waren.

In eerste pogingen om een telling van Marokkaanse en Turkse zelforganisaties te verrichten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, baseerden studies (Bousetta et al., 1999; Jacobs & Swyngedouw, 2003) zich in de eerste plaats op bestaande lijsten (*ad-hoc*bronnen opgesteld door instellingen en organisaties zoals VGC, COCOF, CGKR, ICCM, OCIV, Foyer, CBAI, CBOE, etc.²). In een recent gepubliceerde exploratieve telling van Noord-Afrikaanse, Turkse en Koerdische verenigingen werd mede op die basis een totaalcijfer van 201 dergelijke zelforganisaties te Brussel genoemd. Men kwam daarbij uit op 114 Maghrebijnse zelforganisaties, op 64 Turkse, Turks-Armeense, Turks-Aramese, Turks-Azerische of Koerdische organisaties en op 23 gemengde zelforganisaties met een belangrijk aandeel Marokkanen én Turken in bestuur en/of werking (Jacobs & Swyngedouw, 2003). Ondertussen is evenwel gebleken dat er een nog veel groter aantal allochtone organisaties in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest actief is. In het kader van een lopend postdoctoraal onderzoeksproject (Jacobs, 2002) werd een alternatieve strategie gehanteerd om zelforganisaties op te sporen via een zoektocht in de statuten van de verenigingen zonder winstgevend oogmerk zoals gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad (tussen december 1998 en 30 juni 2003) via de internet-site van het Ministerie van Justitie. Dit gebeurde aan de hand van een reeks relevante zoektermen en lezing van de statuten (ter controle) van de zo door de zoekmachine gegenereerde lijst aan verenigingen – indien geen relevante informatie beschikbaar is over de nationaliteit van de bestuursleden of deze Belg waren, gold daarbij naamherkenning als bijkomende strategie om na te gaan of het een zelforganisatie betreft. Deze werkwijze om zelforganisaties op te sporen via het Staatsblad is geïnspireerd op de techniek die in Nederland eerder gebruikt werd om migrantenverenigingen in de registers van de Kamer van Koophandel te traceren (Van Heelsum, 2001a, 2001b). De methode kent als duidelijke beperking dat feitelijke verenigingen via deze weg niet opgespoord kunnen worden. Er zijn echter weinig alternatieven voorhanden om dergelijke feitelijke verenigingen adequaat systematisch op te sporen. Nu kan men beargumenteren dat deze feitelijke verenigingen, precies omdat ze zich nog geen formele en juridisch erkende vorm hebben aangemeten, van minder belang zijn. Op dit vlak zullen de moskeeën echter een belangrijke uitzondering vormen. Hoewel verschillende moskeeën zich laten registreren en er een flink aantal aan mos-

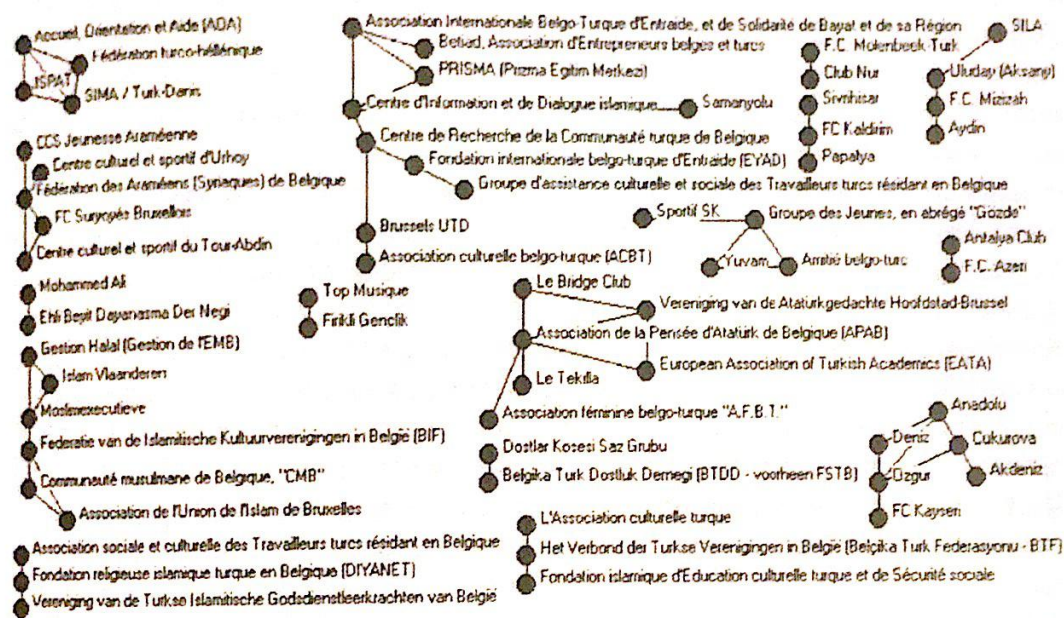
keën gerelateerde verenigingen met vzw-structuur bestaat, zijn er ook tal van feitelijke kleine moskeeën. Naast deze vertekening moeten we er ook van bewust zijn dat een vermelding in het staatsblad geen garantie is voor het werkelijk actief functioneren van de bewuste vereniging. Er kunnen dus heel wat 'papieren' of 'slapende' vzw's in de lijst voorkomen. Ons bewust zijnde van deze beperkingen, kunnen we in tabel 3 de verdeling van de verenigingen over de verschillende gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in ogenschouw nemen. In totaal zijn er – zonder rekening te houden met gemengde verenigingen – in het gehele gewest 510 in het staatsblad geregistreerde zelforganisaties van Noord-Afrikanen en van mensen uit de Turkse regio. Daarbij zijn er 351 Maghrebijnse en 159 Turks/Koerdische verenigingen te onderscheiden.

In verhouding zijn er zo in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest relatief gezien meer Turkse dan Maghrebijnse verenigingen. Als we de bevolkingscijfers van 1998 als referentiepunt nemen, dan was er namelijk één Maghrebijnse vereniging per 196 Marokkaanse vreemdelingen en één Turkse vereniging per 122 vreemdelingen met de Turkse nationaliteit in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De grootste aantallen Maghrebijnse verenigingen zijn te vinden in de gemeenten Molenbeek, Brussel-Stad en Schaarbeek, terwijl de meeste Turkse verenigingen overduidelijk in Schaarbeek te vinden zijn – of daar alleszins hun officieel adres hebben. Het is ook mogelijk om voor andere nationaliteiten of etnisch-culturele minderheden via deze weg het aantal officieel geregistreerde verenigingen te Brussel te traceren, maar die tijdsintensieve oefening werd nog niet verricht.

Tabel 3. Exploratieve telling van aantal Maghrebijnse en Turks/Koerdische zelforganisaties in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geregistreerd als vzw in het Staatsblad (periode 1988-2003, cumulatief).

Gemeente	Maghrebijnse verenigingen	Turks/Koerdische verenigingen	Totaal
Anderlecht	39	17	56
Brussel vijfhoek	60	15	75
Laken	19	4	23
Heembeek	4	0	4
Elsene	15	7	22
Etterbeek	3	1	4
Evere	3	1	4
Ganshoren	0	0	0
Jette	4	1	5
Koekelberg	7	0	7
(Sint-Jans)-Molenbeek	84	12	96
Oudergem	2	0	2
Schaarbeek	46	79	125
Sint-Agatha-Berchem	2	0	2
Sint-Gillis	19	0	19
Sint-Joost	20	21	41
Sint-Lambrechts-Woluwe	0	0	0
Sint-Pieters-Woluwe	2	1	3
Ukkel	1	0	1
Vorst	21	0	21
Watermaal-Bosvoorde	0	0	0
Totaal	351	159	510

In het kader van het onderzoeksproject van Jacobs (2002) werden voor al deze verenigingen ook de namen van de bestuursleden in een database opgenomen. Op basis daarvan is het mogelijk om banden tussen verenigingen bloot te leggen aan de hand van overlappende formele bestuursfuncties (*interlocking directorates*). De onderliggende assumptie is dat overlappende bestuursfuncties wijzen op gedeelde belangen (Knoke & Kuklinski, 1982: 31) Die exercitie gebeurde reeds voor de Turkse verenigingen (zie figuur 1), terwijl er in de nabije toekomst nog een netwerkanalyse voor de Maghrebijnse verenigingen zal plaatsvinden. Deels geïnspireerd op eerder onderzoek te Amsterdam (Fennema & Tillie, 1999; 2001), is het de bedoeling vervolgens een aantal hypothesen te toetsen aangaande de effecten van netwerkposities en netwerkrelaties bij Maghrebijnse en Turkse zelforganisaties (met name op het vlak van politieke participatie). Dergelijk onderzoek kan op termijn uiteraard ook uitgebreid worden naar andere etnische groepen.

Formele bestuurlijke links van Turkse verenigingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1998-2003) volgens gegevens in het Belgisch Staatsblad. Gegevensverzameling door Eric Cillessen, Fran Vandenberghe en Dirk Jacobs. Netwerkanalyse door Dirk Jacobs.

Figuur 1. Formele bestuurlijke links van Turkse verenigingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1998-2003) volgens gegevens in het Belgisch Staatsblad.

In figuur 1 wordt weergegeven welke Turkse zelforganisaties via overlappende bestuursfuncties met elkaar in contact staan. Van de 159 Turkse verenigingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die in de periode 1998-2003 (meer bepaald 1/12/1998 tot 30/6/2003) in het Belgisch Staatsblad voorkomen, zijn er 64 waarvan bestuursleden ook in andere Turkse zelforganisaties zetelen. Daaronder bevinden zich overigens ook de meeste organisaties die op het werkveld het meest prominent aanwezig zijn. De grootste ketting van relaties wordt gevormd door een tiental organisaties waarbij we onder andere het Schaarbeekse *EYAD* (ook gekend als *Fondation internationale belgo-turque d'Entraide*) terugvinden, een belangrij-

ke vereniging die mensen, afkomstig uit Emirdag, groepeerd. In de ketting vinden we ook het *Centre d'Information et de Dialogue Islamique (CIDI)* terug, dat een link kent met *PRIZMA*, een vereniging gelieerd aan het *Nurcu broederschap* van Fetullah Gülen. De mensen van *PRIZMA* zijn de gangmakers van het Lucerna-college, de nieuwe Turks-Vlaamse school in Schaarbeek. *BETIAD*, een vereniging van Turkse zakenlieden, behoort via een vereniging gericht op de streek van Bayat, eveneens tot deze ketting aan organisaties. Naast deze grote ketting vinden we een aantal 'cliques' (mininetwerken van onderling allemaal verbonden organisaties) terug, zoals bijvoorbeeld rond de linkse organisatie *SIMA/Turk Danis* uit Sint-Joost-ten-Node of rond de seculier-nationalistische *Vereniging voor de Atatürkgedachte* (die naar verluidt tot enige tijd terug ook een maoïstische stempel kende). De Atatürkisten, die ook connecties met de vrij actieve studentenorganisatie *EATA* hebben, voerden onlangs nog actie tegen het monument te Elsene ter nagedachtenis van de Armeense genocide die zij in vraag stellen. Brussel kent overigens een ketting van drie Turkse extreem-nationalistische organisaties met als centrale schakel het *Verbond der Turkse Verenigingen in België* (Belçika Türk Federasyonu – BTF), dat banden heeft met het extreem-rechtse MHP (ook gekend als de Grijze Wolven). *DIYANET* (Fondation religieuse islamique turque en Belgique), het door de Turkse staat gestuurde orgaan voor religieuze zaken, kent een bestuurlijke link met de vereniging van Turks-Islamitische godsdienstleerkrachten en staat als moederorganisatie van de *Association sociale et culturelle des Travailleurs turcs* te boek in het Belgisch Staatsblad. Op het religieuze vlak is verder een bestuurlijke link tussen de gematigde Turkse islamieten van de *Federatie van Islamitische cultuurverenigingen in België* (BIF) en de Moslimexecutieve, het vertegenwoordigend orgaan van de moslimgemeenschappen voor officiële contacten met de Belgische overheid. Daarnaast zijn er nog een aantal dyaden (paarsgewijze relaties) waarin een reeks Turkse voetbalclubs connecties heeft met andere organisaties. Er is ook een netwerkje van Aramese sportverenigingen. Vijfennegentig Turkse organisaties staan geïsoleerd – tenminste wat formele bestuursrelaties betreft.

In het kader van het onderzoeksproject van Jacobs (2002) zal aan de hand van organisatiestudies nader onderzocht worden in hoeverre deze patronen van overlappende bestuursfuncties op adequate wijze reële samenwerkingsverbanden tussen de Turkse zelforganisaties weerspiegelen. Vervolgens zal via hypothesetoetsing bekeken worden welke effecten er mogelijk uitgaan van bepaalde posities in het netwerk. Er zijn momenteel al indicaties dat de formele bestuurlijke links slechts een deel van het verhaal toelaten te vertellen. Zo lijkt het op basis van de formele analyse alsof *DIYANET* (Fondation religieuse islamique turque en Belgique) niet zo'n centrale rol speelt in het Turkse gemeenschapsleven in Brussel terwijl dit in realiteit net een erg invloedrijke en vertakte actor is. Evenmin kan de netwerkanalyse de rol die de Turkse diplomatieke diensten op het terrein proberen te spelen aan de oppervlakte brengen. Tot slot blijft de rol van de overkoepelende organisatie *Belçika Türk Federasyonları Koordinasyon Kurulu* (BTKK) uit het zicht omdat die zich tijdens de onderzochte periode niet als reguliere vzw heeft gemeld in het Belgisch Staatsblad. De Turks-nationalistische organisatie groepeerd naar verluidt vijf federaties van 93 Turkse organisaties in België en staat naar eigen zeggen "met zijn activiteiten heel het jaar en 24u. op 24 en 7 dagen op 7

[sic] in dienste [sic] van de Turkse Staat en de Turkse landgenoten" (<http://www.turkish-lobby.com/nederlands.htm>). Eén van de centrale lidorganisaties van de *Koordinasyon Kurulu* (in het Nederlands: de Turkse coördinatieraad in België) is het Turks extreem-rechtse *Belçika Türk Federasyonu*. Het is minder duidelijk welke organisaties er nog allemaal actief lid zijn. In Brussel was de Turkse coördinatie in het verleden betrokken bij gezamenlijke activiteiten met de meest diverse organisaties zoals onder andere het nationalistisch-linkse APAB (Atatürk-gedachte), de vereniging van migranten uit Emirdag (EYAD) en het aan de Turkse staat gelieerde *Diyanet*. Een formele netwerkanalyse op basis van overlappende bestuursfuncties kan als onderzoeksstrategie niet volstaan om dergelijke meer subtiële connecties binnen de Turkse gemeenschap in kaart te brengen. Gelijkaardig onderzoek voor andere gemeenschappen van buitenlandse origine te Brussel zal uiteraard eveneens van diverse technieken gebruik moeten maken om het sociaal kapitaal van de betrokken groepen te reconstrueren.

3. Conclusie

In deze bijdrage hebben we geprobeerd om de beschikbare sociaal-wetenschappelijke kennis over het rijke weefsel van organisaties van allochtonen te Brussel beknopt voor te stellen. Het allochtone verenigingsleven is te Brussel zeer divers; we vinden er de sporen in terug van alle types van migratiestromen die het Brussels stadsgewest gekend heeft. Vooral naar de karakteristieken van het Marokkaanse en Turkse verenigingsleven – de twee grootste groepen van niet-EU-origine in Brussel – en de daarbij horende zelforganisaties werd en wordt het meest onderzoek verricht. Uit onderzoek bij een representatieve steekproef van Marokkaanse en Turkse niet-Belgen te Brussel is gebleken dat Turken vaker lid zijn van verenigingen dan Marokkanen. Zowel Marokkanen als Turken zijn overigens vaker actief in Belgische of ‘gemengde’ organisaties dan in zogenaamde ‘etnische’ zelforganisaties. Bovendien hebben de Marokkanen en Turken die actief zijn in de zelforganisaties meer kans om ook in Belgische verenigingen te participeren. Participatie in het allochtone verenigingsleven staat dus in zijn algemeenheid allerminst gelijk aan het zich terugplooiën in de eigen gemeenschap, zoals wel eens gedacht of beweerd wordt. Volgens een intensieve zoektocht in de statuten van vzw's zoals gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad, waren er tussen eind 1998 en midden 2003 maar liefst 351 Maghrebijnse verenigingen en 159 Turkse verenigingen, Koerdische verenigingen of verenigingen van Turkse minderheden met een officieel adres in de negentien gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In verhouding zijn er zo in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest relatief gezien meer Turkse dan Maghrebijnse verenigingen. In lopend onderzoek worden de connecties van deze zelforganisaties binnen de eigen etnische gemeenschap opgespoord aan de hand van overlappende formele bestuursfuncties (*interlocking directorates*). Er zal in de toekomst nog onderzocht worden in hoeverre de zo geconstrueerde netwerken op afdoende wijze concrete samenwerkingsverbanden tussen de zelforganisaties weerspiegelen. Daarnaast willen we nagaan welke effecten al dan niet verbonden zijn aan een bepaalde mate van sociaal kapitaal binnen de verschillende allochtone gemeenschappen.

NOTEN

1. Met dank aan Pierre-Yves Lambert voor nuttige informatie en aan Eric Cillessen (UvA) die in het kader van een stage een groot deel van de dataverzameling aangaande het Turkse netwerk verrichtte.
2. VGC (Vlaamse Gemeenschapscommissie); COCOF (Commission Communautaire Française); CGKR (Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding); ICCM (Intercultureel Centrum voor Migranten); OCIV (Overlegcentrum voor Integratie van Vluchtelingen); Foyer (Regionaal integratiecentrum); CBAI (Centre Bruxellois d'Action Interculturelle); CBOE (Conseil des Bruxellois d'Origine Etrangère).

BIBLIOGRAFIE

- BORGATTI, S., EVERETT, M., & FREEMAN, L. (2002). *UCINET 6 for Windows*. Harvard: Analytic Technologies.
- BOUSETTA, H., DE RYCKE, L., JACOBS, D., KAGNÉ, B., MARTINIELLO, M., NYS, M., REA, A., & SWYNGEDOUW, M. (1999). 'Belgian city templates', *Basic information on ethnic minorities and their participation*. Report according to the grid for city templates of the MPMC project of Most-Unesco. Brussels: KUBrussel, ULB & Ulg.
- FAVELL, A. (2002). *Free Movers in Brussels. A Report on the Participation and Integration of European Professionals in the City*. Rapport. Brussel: KUBrussel, IPSoM.
- FAVELL, A., & MARTINIELLO, M. (1998). *Multinational, multicultural and multilevelled. post-national politics in Brussels, Capital of Europe*, Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Warwick University, March 1998.
- FENNEMA, M., & TILLIE, J. (1999). Political participation and political trust in Amsterdam. Civic communities and ethnic networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25(4), 703-726.
- FENNEMA, M., & TILLIE, J. (2001). Civic community, political participation and political trust of ethnic groups. *Connections*, 24(1), 26-41.
- JACOBS, D. (2001). Immigrants in a Multinational Political Sphere: The Case of Brussels. In A. ROGERS & J. TILLIE (Eds.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* (pp. 107-122). Aldershot: Ashgate.
- JACOBS, D. (2003). *The Arab European League. The rapid rise of a radical immigrant movement*. Paper presented at the ECPR-Conference, Marburg, September 2003.
- JACOBS, D., MARTINIELLO, M., & REA, A. (2002). Changing patterns of political participation of citizens of immigrant origin in the Brussels Capital Region: The October 2000 Elections. *Journal of International Migration and Integration/Revue de l'intégration et de la migration internationale*, 3(2), 201-221.
- JACOBS, D., & SWYNGEDOUW, M. (2003). Politieke participatie en zelforganisatie van allochtonen in de Brusselse gemeenten. Een verkenning. In E. WITTE, A. ALEN, H. DUMONT, P. VANDERNOOT & R. DE GROOF (Eds.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model – Les dix-neuf communes bruxelloises et le modèle bruxellois* (pp. 261-290). Brussel: Larcier.
- KNOKE, D., & KUKLINSKI, J. (1982). *Network Analysis. Quantitative Applications in the Social Sciences*. London: Sage.
- MANÇO, A., & MANÇO, U. (1992); *Turcs de Belgique. Identités et trajectoires d'une minorité*. Brussel: Info-Türk.
- MARTINIELLO, M. (1992); *Leadership et pouvoir dans les communautés d'origine immigrée*. Paris: L'Harmattan.
- PAUWELS, K., & DESCHAMPS, L. (1991). *Eigen organisaties van migranten*. Werkdocument. Brussel: CBGS.
- SWYNGEDOUW, M., PHALET, K., & DESCHOUWER, K. (1999). *Minderheden in Brussel*. Brussel: VUBPress.
- VANDENBRANDE, K. (1997). Het Brussels migrantenbeleid bestaat niet. De ingewikkelde structuur van de Vlaamse initiatieven binnen het Brussels migrantenbeleid. In E. DESLÉ, A. MEYNEN & K. VANDENBRANDE (red.), *Migrantenpolitiek in Brussel* (pp. 153-216). Brussel: VUBPress.
- VAN HEELSUM, A. (2001a). *Marokkaanse Organisaties in Nederland, een netwerkanalyse*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- VAN HEELSUM, A. (2001b). *Turkse Organisaties in Amsterdam, een netwerkanalyse*. Amsterdam: Het Spinhuis.

- VANMECHELEN, O. (1995). *Evaluatieonderzoek organisaties van migranten in Vlaanderen en Brussel*. Steunpunt Migranten-Cahiers nr. 8, Steunpunt migranten. Leuven: K.U.Leuven, Hiva.
- VERLOT, M. (2001). *Werken aan integratie. Het minderheden- en onderwijsbeleid in Vlaanderen en de Franse Gemeenschap van België (1988-1998)*. Leuven: Acco.